‘धर्मा’ शोक-महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन

यशोदा उप्रेती
परीक्षा क्रमाङ्क : २०४००५२/२०६९
त्रि.वि. दर्ता नं. :९-२-२०४-२५७-२००६

नेपाली शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
सुरुङ्गा, झापा
सन् २०१८/२०७५

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत *'धर्मा' शोक-महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र मैले सम्बन्धित पक्षमा गहन अध्ययन गरी तयार पारेकी हुँ। यसमा भएका तथ्य सबै प्रामाणिक हुन्। यो मेरो मौलिक प्रस्तुति हो अन्यथा भएमा म कानुनअनुसार दण्डित हुन तयार छु।

मितिः २०७५।०८।२०

शोधार्थी

यशोदा उप्रेती

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

सुरुङ्गा, झापा

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

कनकाई नगरपालिका–३, सुरुङ्गा (झापा)

स्था : २०४७

☎ ०२३-५५०१५३

Fax : ०२३-५५०८५३

Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.

प.सं.

मिति :.............................

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली शिक्षा विषयको पाठ्यांश नेपाली शिक्षा ५९८ प्रयोजनार्थ प्रस्तुत *धर्मा' शोक-महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन* नामक शोध शीर्षकको शोधपत्र यस क्याम्पसका शोधार्थी छात्रा यशोदा उप्रेतीले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो। परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यसँग म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु। यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु।

उपप्रा. विष्णुप्रसाद कोइराला

शोधनिर्देशक

नेपाली शिक्षा विभाग

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

सुरुङ्गा, झापा

सन् ६ डिसेम्बर २०१८

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)
स्था : २०४७
०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :..........................

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा, झापाबाट स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको नेपा.शि ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका निमित्त शोधार्थी यशोदा उप्रेतीद्वारा तयार पारिएको *'धर्मा' शोक-महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन* शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर उपाधिका निमित्त उपयुक्त ठहरिएकाले आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....

उपप्रा. विष्णुप्रसाद कोइराला

विभागीय प्रमुख तथा शोधनिर्देशक

....

उपप्रा.डा. वासुदेव गौतम

बाह्य परीक्षक

....

सहप्रा. जीवनाथ सुवेदी

विभागीय सदस्य

मिति : ३ मार्च २०१९ (२०७५/११/१९)

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको ५९८ पाठ्यांश पूरा गर्न तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रलाई प्रस्तुति योग्य बनाउनका लागि शोधनिर्देशक कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाका उपप्रा. विष्णुप्रसाद कोइरालाले पुऱ्याउनुभएको सहयोगका लागि आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यमा आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुहुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख उपप्रा. विष्णुप्रसाद कोइराला तथा क्याम्पस प्रमुख विकास उप्रेती, सहप्रा.जीवनाथ सुवेदी, उपप्रा. शेरबहादुर बानियाँ लगायत क्याम्पसका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । शोधकार्य लेखनका लागि आर्थिक व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै सहयोग पुऱ्याउने मेरा पति दुर्गाप्रसाद शिवाकोटीलाई सहृदयी धन्यवाद दिन चाहन्छु । श्रद्धेय पिता प्रेमप्रसाद उप्रेती र माता इन्दिरादेवी उप्रेतीप्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

सुसाङ्ख्य टङ्कण तथा ब्यान्डिङमा सहयोग गर्नुहुने सौजन्य डेस्कटप विर्तामोड-१ की दिदी मैया बरालप्रति पनि सधन्यवाद आभार प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली शिक्षा विभागमा पेश गर्दछु ।

यशोदा उप्रेती

शोधसार

धर्मा शोक महाकाव्य कोमलप्रसाद पोखरेलद्वारा लेखिएको शोक काव्य हो । धर्मा शोक महाकाव्य आँसुको पोखरी हो, मनको झरी हो, स्मृतिको भुमरी हो र समयको हुन्डरीमा हेलिएको कोमल मनको उज्यालो हो । जीवनीपरकता काव्यको मुख्य चिनारी हो । सुख्खा जीवनयात्रालाई आँसुको मसीमा चोपेर लेखिएको काव्य हो । यो काव्यमा दाम्पत्यलाई जग्गेले बाँधेको र पापरिवारिकताले टाँसेको सम्बन्धभन्दा बढी देख्न छाडेको आजको पुस्तालाई आत्मक प्रेममा पति-पत्नीको सम्बन्ध कसरी रुपान्तरित भएको हुन्छ भन्ने सन्देश धर्माको अर्को प्राप्ति हो । पीडा देखिने माध्यम आँसु हो तर घाउ जति गहिरो छ उति नै आँसुभन्दा बढी वेदनाको भित्री तह नदेखिँदो पीडा बोलिरहन्छ । यस्तो बेला पीडा बाँड्न सके मनको पहाड हल्का हुन्छ । शोक महाकाव्यको शरीर बोकेको यो काव्य जीवनी पनि बनेको छ ।

धर्मा शोक महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा उक्त काव्यमा कथानक र पात्रका आधारमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण र शैली विज्ञानका प्रमुख मान्यताहरू चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र धर्मा शोक महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा पहिलो अध्यायमा शोधको परिचयअन्तर्गत विषयप्रवेश, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य र महत्व, अध्ययनको सीमाङ्कन र अध्ययनको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक रूपरेखालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त कार्यले शोधकार्य गर्न सहज र सजिलो बनाएको छ ।

अध्यायको तेस्रो अध्यायमा शोधकार्य अनुसन्धान विधिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोध तयार गर्दा पुस्तकालयीय, विधिको प्रयोग गरिएको छ भने अनुसन्धानको प्राथमिक स्रोतको रूपमा धर्मा शोक महाकाव्यलाई लिएको छ भने अन्य प्रकाशित अप्रकाशित शोधपत्रहरूलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा उपयोगमा ल्याइएको छ ।

शोधको चौंथो अध्यायमा कथानक र पात्रका आधारमा धर्मा शोकमहाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। उक्त महाकाव्यको कथानकमा भएका

पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक तालिकामा देखाइ तिनीहरूको विश्लेषण गरिएको छ। यसका साथै धर्मा शोकमहाकाव्यको चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। चयनका आधारमा, तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तीनै स्रोतबाट आएका शब्दहरूको चयन गरिएको छ। त्यस्तै नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक र निपातका आधारमा शब्द चयन गरिएको छ। उक्त कार्यले कथाहरूलाई रोमाञ्चक, सरल, सहज र बोधगम्य बनाएको छ। विचलनअन्तर्गत ध्वनिप्रक्रियात्मक अर्थतात्विक विचलनको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ भने समानान्तरता अन्तर्गत बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताको पनि अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ। अध्याय पाँचमा निष्कर्ष तथा उपसंहार रहेका छन् जसअन्तर्गत उपयोगिता, भावी अनुसन्धानका लागि प्रश्न आदि रहेका छन् भने अन्त्य सन्दर्भसूची रहेको छ।

विषय सूची

विषय	पृष्ठ
अध्याय एक : शोधपत्रको परिचय	**१-५**
अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
समस्याकथन	३
शोधकार्यको उद्देश्य	४
अध्ययनको औचित्य र महत्त्व	४
अध्ययनको सीमाङ्कन	४
पारिभाषिक शब्द	५
शोधपत्रको रूपरेखा	५
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा तथा धारणात्मक संरचना	**६-२८**
पूर्वकार्यको समीक्षा	६
पूर्वकार्यको उपयोगिता	९
सैद्धान्तिक रूपरेखा	१०
शैलीको परिचय	१०
शैलीविज्ञानको परिचय	१३
शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक स्वरूप	१५
शैलीवैज्ञानिक समालोचनाको तह	१६
कृति विश्लेषणको शैलीवैज्ञानिक आधार	१७
साहित्यिक संरचना	१९
भाषिक संरचना	२०
शैली	२२
चयन	२२
अध्याय तीन : अध्ययनको प्रक्रिया/विधि	**२९-३०**
अध्ययनको संरचना	२९
जनसङ्ख्या नमुना छनोट	२९
तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन	२९
तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	३०
तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया	३०

अध्याय चार : व्याख्या तथा विश्लेषण

‘धर्मा’ शोक महाकाव्यको कथानकको विश्लेषण ३१

कथानक ३५

कथानकको विकासक्रम ३६

फ्रेटागको पिरामिडअनुसार ‘धर्मा’ शोक महाकाव्यको कथानकको विकास ३८

‘धर्मा’ शोक महाकाव्यमा पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण चरित्र चित्रण ४७

स्त्री पात्रहरू ४८

भाषागत आधारमा धर्मा शोक महाकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन ४९

समानान्तरताका आधारमा धर्मा शोकमहाकाव्यको विश्लेषण ५८

समीक्षा/विश्लेषण र मूल्याङ्कन ६०

अध्याय पाँच : निष्कर्ष तथा उपसंहार

निष्कर्ष ६१

उपयोगिता ६१

भावी अनुसन्धान पक्ष ६२

सन्दर्भसूची

व्यक्तिवृत्त